

УЖИЦЕ ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ

Ужице је вероватно освојено 1463. године, у походу османског султана Мехмеда II Освајача на Босну; падом под османску власт припало је Смедеревском санцаку (део Румелијског, а од 1541. Будимског ејалета), потом Београдском пашалуку (1699). У првом дефтеру (катастарском попису) Смедеревског санцака (1476–1478), Ужице се назива селом са 64 хришћанска и четири муслиманска домаћинства, а наредни пописи показују да се у процесу исламизације структура становништва, које је живело у махалама подељено по вери, мења. У другом дефтеру (1516) Ужице није село, већ касаба (неутврђено градско насеље са установама које му дају исламско обележје); удео хришћана у броју становника је још увек значајан, а муслиманску заједницу углавном чине занатлије, војници и тимарници, махом исламизирани домаће становништво, које је говорило својим „старим“, матерњим језиком. Крајем XVI века у претежно муслиманском Ужицу, по процени, живи од 3.500 до 5.000 људи, што је за то време чинило прилично велико градско насеље.

Повезано са Београдом и Босном, Ужице је користило благодети караванског промета и природна богатства свог подручја, што је довело до развоја трговине и заната. Евлија Челебија, турски путописац, посетио је Ужице 1664. године и назвао га *шехером*, што је значило да је Ужице већи град са развијеном исламском културом; описује Ужице као трговачку варош са 1.140 дућана, са 11 ханова, као и основних школа, каменим безистаном и великим караван-сарајем. Међу многим занатлијама посебно су бројни они који се баве обрадом коже, а Евлија Челебија каже да ужички књиговесци „праве дивне повезе за књиге који очаравају, затим позлаћене, од латица сложене, гравиране мастионице за писаће столове које се шаљу као дарови у Стамбул“.

Велики рат (1683–1699) и остали аустро-турски ратови (1716–1717, 1737–1739, 1788–1791) захватили су и ужичко подручје. У доба тих ратова и након њих, османска централна власт слаби – локални властодршци одају се злоупотребама, јаничарска сила се у приличној мери осамостаљује, а процес читлучења (одузимања баштина од раје) узима маха. Царство потресају унутрашњи нереди, а у Ужицу 1746. године избија буна Шејха Мухамеда, као снажан протест против незакоња. Нестабилност која је обележила тај период зауставила је развој Ужица.

У Првом српском устанку (1804–1811), Срби су у два наврата заузимали ужичку тврђаву. О нападу устаника 1805. године, када је топовско ђуде погодило цамију у граду, сведочи прота Матеја Ненадовић: „Турци видевши где цамија скоро у сред вароши гори уједанпут оставише своје бусије и побегоше граду. Срби јурнуше и са свих страна запалише куће (...) Само се види што није могло у град стати, јербо је град мален. Прионуло око града женско и мушко као рој за грану. Чујеш само јаук жена була и писку деце.“

Успех Другог српског устанка (1815–1817) означио је и увођење двојне, српско-турске управе, док су турске војне посаде остале само у већим градовима. Период двовлашћа, испуњен сукобима Срба и муслимана, окончан је 1862. године. Након пожара који је у Ужицу избио 25. августа, српска народна војска, уз помоћ регуларне, сукобила се с Турцима и приморала их на предају 4. септембра. Ускоро је, по одлукама Конференције у Канлици, почело исељавање муслимана из Србије. Евакуација ужичких муслимана трајала је 19–28. септембра 1862. Већи део исељеника отишао је у Босну. Ужичка тврђава је почетком 1863. године, одлуком великих сила, минирана и порушена, како би била онеспособљена као војно упориште.

У УЖИЦУ ЈЕ 1855. ГОДИНЕ ЖИВЕЛО 1.745 СРБА, 5.011 ТУРАКА И 380 ТУРСКИХ РОМА. ПОСЛОВНИ ДЕО ВАРОШИ БИО ЈЕ НА ДОЊОЈ ЧАРШИЈИ (ОД ДАНАШЊЕГ ТРГА ПАРТИЗАНА ДО АЛЕКСИЋА МОСТА). МУСЛИМАНИ СУ ЖИВЕЛИ ПОДНО УТВРЂЕЊА И ДОВАРЈА, А ОНИ ОТМЕНИЈИ (ЕРЛИЈЕ) НАСЕЉАВАЛИ СУ СЕ УЗ КОШТИЧКИ ПОТОК ДО ВРХА ТЕРАЗИЈА. СРБИ СУ ЖИВЕЛИ УЗ ЦАРИНСКИ И ГЛУВАЊКИ ПОТОК И ИСПОД БЕЛОГ ГРОБЉА, А СРПСКИ ЗЕМЉОРАДНИЦИ У КРЧАГОВУ И ВРЕЛИМА. СТАНОВНИШТВО ОБЕ ВЕРЕ НАСЕЉАВАЛО ЈЕ ТЕРАЗИЈЕ И ТУРИЦУ (ЗАНАТЛИЈЕ, ТРГОВЦИ И ВЛАСНИЦИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ИМАЊА), ФУКАР-МАЛУ НИЖЕ МЕГДАНА (СИРОТИЊА) И БУАР, ГЛУВАЂЕ, ТАТИНАЦ И ПОРУ.

Хроничар Миладин Радовић, о пожару 25. августа 1862. године: „Ватра се појавила ниже садашње Житне пијаче и брзо се раширила и обукватила целу доњу страну вароши. Гледао сам онаи пламен из Татинца. Слушао сам онаи прасак и падање кућа. Ватра је била чини ми се у небо ударила. Најмању иглу могао си наћи у својој околини Ужица. Кад се запали дућан ђе има барута, а било иг је много, просто је страшно слушати ону праску. Само ломи и пуца.“

ПУТОПИСЦИ О УЖИЦУ

Варош Улица (Ужице) која се налази у једној дугуљастој долини, веома налечи на Меку. Мало има њива, али врло много башта. (Хаџи Калфа, турски географ, историчар и писац, „О Балканском полуострву“, XVII век)

Ужичани су због пријатне климе тако лепо да им је лице румено као рубин. (Евлија Челебија, 1664.)

Како су сви становници овог напредног града чисти, улице су им такође чисте, а главне улице поплочане. Около вароши налазе се висока брда, из којих извире неколико стотина живих врела. Са све четири стране града су брда. Куће су све једна виша од друге, а становници весели и расположени. Варош је веома јефтине, а у околини има седам стотина села. Уредан бели хлеб им је на гласу. (Евлија Челебија, 1664.)

Суморан утисак, који чини спољашност Ужица не прелази и на његову унутрашњост. Свет радо и весело живи у Ужицу и нерадо се растаје од свог живота и дружевног места. Клима је оштра, лоза овде не успева, али је ваздух окрепљујући, а воду хвале као најздравију у Србији. Имућнији трговци чине већи део становништва. То је једна од главних спојних тачака српске трговине са босанском. (Ото Пирх, „Путовање по Србији 1829. године и белешке са пута по Угарској и Италији.“)

Ушли смо на базаре који су трулили и распадали се. Ваздух је био загађен одвратним испарењима трулежи и распадајућих тела животиња, јама за штављење и зелених кожа, рогова и отпадака од меса (...) Чудно звучи после овог божијег суда сместили смо се у један изванредан хан, најбољи који смо видели у Србији. (Арчибалд Патон, „Србија 1843/44. године“)

Фадил Приџић, из породице муслиманских исељеника, у дечјој народној ношњи донетој из Ужица 1862. године, Тузла, 1900.

За исељене ужичке муслимане турска власт је подигла два градића у Босни, по актуелном султану Абдул Азизу названа *Azizye-i Bâlâ* и *Aziziye Zit* (Горња и Доња Азизија), данашњи Босански Шамац и Орашје. Ужичана има и у Босанској Костајници, Брезову Пољу, Бијељини, Зворнику, Тузли, Грачаници и Сребреници, и по Осату. По новијим истраживањима, 1862. је из Ужица исељено 2.049 одраслих муслимана и 917 деце; иза њих је остало 550 кућа.

Жалосно стање некада раскошног конака са дворанама и колонадама од пешчара у коме је резидирао ужички мудир, и који је у исто време био и турска школа, меџлис и затвор, просто се не да описати. Из пукотина су израсле биљке пузавице и шириле се као украс по зидовима па је човек био у искушењу да, противно сваком искуству, поверује да баш оне, држећи делове зидова да се не разиђу сваки на своју страну, штите турски подмладак, мудри меџлис и затворене осуђенике од ужасне катастрофе (...) у судници, са старим ћилимовима, пушкама и дрвеним шкрињама, висило (је) неколико платнених торби са актима. То не значи да није било процеса; близина босанске границе је још од устанка отежавала успостављање мира у југозападном делу Србије, убиства и пљачке су стално била на дневном реду. (Феликс Каниц, „Србија – земља и становништво, од римског доба до краја XIX века, I књига“)

Ужице, судница мудира Ибрахим бега 1860. године (илустрација Феликса Каница)